

ПОЛІФОНІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ НАУКОВОЇ ШКОЛИ Г. С. КОСТЮКА

Мислення дає можливість людині розуміти предмети і явища об'єктивної дійсності, утворювати поняття про них, будувати науку в її різних галузях. Наукове пізнання світу, розкриваючи причинні, закономірні зв'язки його явищ, дає змогу передбачити виникнення, майбутній хід природних та інших подій, практично оволодівати явищами об'єктивної дійсності, ставити їх на службу своїм потребам та інтересам. Воно є основою свідомої діяльності людини.

Г. С. Костюк [4, с. 197]

Г. С. Костюк – настоящий ученый, настоящий психолог, человек высочайшей личной и профессиональной культуры. Он занял в науке, войдя в ее историю, свое почетное и достойное место.

Т. В. Кудрявцев

Моляко В. О. ПОЛІФОНІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ НАУКОВОЇ ШКОЛИ

Г. С. КОСТЮКА. Творчий доробок і сама творча особа Г. С. Костюка поза усяким сумнівом повинні визначатись без будь-якої штучної компліментарності, гіперболізації найвищими в нашій науці вимірами й визначеннями. Проте на жаль, як це нерідко буває, ми віддаємо належне геніям запізно, іноді навіть з великої відстані після того, як вони закінчили свою життєву подорож по цей бік буття. І доводиться констатувати, що ми ще й донині не досягли того рівня наукової й загальної культури, коли спроможні адекватно оцінити нашого видатного вчителя, стратега й майстра у загадкових сферах психології, блискучого тактика у повсякденному житті, в якому він здійснив справжній подвиг, фантастичну дію – створення інституту психології – наукового пароплава, що відплив від киево-печерських круч і рушив Дніпром, а далі морями й океанами творчого пізнання людських душ, людського всесвіту. Так, це не був багатоповерховий лайнер-титаник, зате він завдяки своєму капітанові оминув безліч айсбергів, що рясніли у всі часи на його трасі. Щоб адекватно оцінювати справжній науково-організаційний подвиг Г. С. Костюка, ми повинні так само адекватно аналізувати той історичний проміжок часу, в межах якого створювався, діяв, як наукова установа, досягаючи без будь-якого перебільшення успіхів ще й до сьогодні значущих теоретичних та експериментальних результатів. Досить сказати, що саме в стінах ІІІ зросли й віднайшли своє місце в історії нашої науки такі вчені, як П. Р. Чамата, І. О. Синиця, О. Т. Губко, Є. О. Мілерян, М. Ю. Малков, Л. М. Проколієнко, О. В. Скрипченко, А. М. Гольдберг, О. І. Кульчицька, Б. О. Федоришин, Ю. І. Машбиць, Г. О. Балл та багато інших відомих дослідників.

Ключові слова: Інститут психології, особистість вченого, основні праці Г. С. Костюка.

Моляко В. А. ПОЛИФОНИЧЕСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ НАУЧНОЙ ШКОЛЫ

Г. С. КОСТЮКА. Творчество и сама творческая личность Г. С. Костюка вне всякого сомнения должны определяться без какой-либо искусственной комплиментарности, гиперболизации наивысшими в нашей науке измерениями и определениями. Однако, к сожалению, как это нередко бывает, мы отдаем должное гениям слишком поздно, иногда даже с большого временного расстояния после того, как они закончили свое жизненное путешествие по эту сторону бытия. И приходится констатировать, что мы до сих пор не достигли того уровня научной и общей культуры, когда в состоянии адекватно оценить

нашого видаючогося учителя, стратега і мастера в загадочних сферах психології, блискучого тактика в повсякденній життєвій діяльності, в якій він здійснив справжній подвиг, фантастичне дійство – створення інституту психології – наукового пароплава, який відплив від киево-печерських круч і вирушив по Дніпру, а далі морями і океанами творчого пізнання людських душ, людського всесвіту. Так, це не був багатоповерховий лайнер-титанік, зате він завдяки своєму капітанові оминув безліч айсбергів, що рясніли у всі часи на його трасі. Щоб адекватно оцінювати справжній науково-організаційний подвиг Г. С. Костюка, ми маємо так само адекватно аналізувати той історичний проміжок часу, в межах якого створювався, діяв як наукова установа, досягаючи без будь-якого перебільшення успіхів ще й до сьогодні значущих теоретичних та експериментальних результатів. Досить сказати, що саме в стінах Інституту психології зросли й віднайшли своє місце в історії нашої науки такі вчені, як П. Р. Чамата, І. О. Синиця, О. Т. Губко, Є. О. Мілерян, М. Ю. Малков, Л. М. Проколієнко, О. В. Скрипченко, А. М. Гольдберг, О. І. Кульчицька, Б. О. Федоришин, Ю. І. Машбиць, Г. О. Балл, Г. С. Полякова та багато інших відомих дослідників.

Ключевые слова: Інститут психології, людина вченого, основні праці Г. С. Костюка.

Творчий доробок і сама творча особа Г. С. Костюка поза усяким сумнівом мають визначитись без будь-якої штучної компліментарності, гіперболізації найвищими в нашій науці вимірами й визначеннями. Проте, на жаль, як це нерідко буває, ми віддаємо належне геніям запізно, іноді навіть з великої відстані після того, як вони закінчили свою життєву подорож по цей бік буття. І доводиться констатувати, що ми ще й донині не досягли того рівня наукової й загальної культури, коли спроможні адекватно оцінити нашого видатного вчителя, стратега й майстра у загадкових сферах психології, блискучого тактика у повсякденному житті, в якому він здійснив справжній подвиг, фантастичну дію – створення Інституту психології – наукового пароплава, що відплив від киево-печерських круч і вирушив Дніпром, а далі морями й океанами творчого пізнання людських душ, людського всесвіту. Так, це не був багатоповерховий лайнер-титанік, зате він завдяки своєму капітанові оминув безліч айсбергів, що рясніли у всі часи на його трасі.

Щоб адекватно оцінювати справжній науково-організаційний подвиг Г. С. Костюка, ми маємо так само адекватно аналізувати той історичний проміжок часу, в межах якого створювався, діяв як наукова установа, досягаючи без будь-якого перебільшення успіхів ще й до сьогодні значущих теоретичних та експериментальних результатів. Досить сказати, що саме в стінах Інституту психології зросли й віднайшли своє місце в історії нашої науки такі вчені, як П. Р. Чамата, І. О. Синиця, О. Т. Губко, Є. О. Мілерян, М. Ю. Малков, Л. М. Проколієнко, О. В. Скрипченко, А. М. Гольдберг, О. І. Кульчицька, Б. О. Федоришин, Ю. І. Машбиць, Г. О. Балл, Г. С. Полякова та багато інших відомих дослідників.

Одним з авангардних фундаторів радянської інженерної психології та психології праці був Є. О. Мілерян, поєднуючи в своїй діяльності талант психолога й винахідника (варто згадати хоча б цілу низку ексклюзивних на той час приладів, що використовувались у психологічних дослідженнях та

практиці); його розробки успішно використовувались зокрема в діагностуванні авіа та автомобільних пілотів, водіїв, операторів та ін.

Невипадково в творчому кліматі, що його створив Г. С. Костюк в Інституті, міг зрости такий талант, як О. Т. Губко – особистість рівня часів відродження, що залучив в діапазон своїх пошуків і досягнень розробки в галузі психофізіології, загальної психології, історії психології, етнопсихології...

Г. С. Костюк поєднував у собі самому в найкращому розумінні риси своєрідного консерватора (десь на рівні, я б сказав, Рене Генона) і, начебто в парадоксальному, на перший погляд, варіанті, – риси авангардного, ризикового розвідника, що стратегічно передбачав тенденції у розвитку й самої психології, й актуальних викликів часу, які багато хто ще не уявляв навіть у чорнових варіантах.

Щодо умовної консервативності, то тут немає потреби вдаватись до якихось оригінальних доказів, оскільки переважна більшість праць Г. С. Костюка вписувалася в, так би мовити, класичне русло психологічної науки, про яке можна було говорити на той час. А про авангардизм треба сказати окремо, зробивши на ньому особливий і дуже важливий акцент, який, як я вважаю, висвітлює в науковій постаті Г. С. Костюка ті риси, які були мало помітні раніше, а багато в чому не розкодовані, не дешифровані ще й до наших днів.

Але на цьому принципово важливому моменті я зупинюся трохи далі, відзначивши попередньо загальні контури психологічної теорії, яку пролонговано створював і безперечно створив Г. С. Костюк, і яку ми ще повинні детально аналізувати, вивчати, щоб не тільки самим підняти рівень її розуміння, а й віднайти їй достойне й заслужене місце в сузір'ях світових психологічних теорій.

Я наполягаю, що Г. С. Костюк насправді розробив засади оригінальної поліфонічної психологічної теорії, саме не концепції, а – теорії розумового розвитку й становлення особистості, як повноцінного носія інструментарію мислення, який єдиний може свідчити про адекватні можливості людини у карколомних лабіринтах повсякденного життя.

Не вдаючись до занадто розгорнутого обґрунтування цієї тези, я тут лише нагадаю основні принципово важливі складові цієї теорії, що, як ми можемо легко пересвідчитись, включають такі перспективні донині блоки теорії:

– теоретико-методологічні засади вивчення розвитку (онтогенез людської психіки, спадковість, середовище і виховання як детермінанти психічного розвитку дитини);

– основи розумового розвитку (здібності, розумовий розвиток дитини, аналіз мислення у його основних вимірах, спеціальне дослідження проблеми розуміння як однієї з фундаментальних проблем психології);

– психолого-педагогічні основи навчання та виховання (навчання і розвиток особистості, індивідуальний підхід у навчальних процесах, синтез навчання та продуктивної праці з орієнтацією на всебічний розвиток особистості школяра);

– історико-стратегічні детермінанти психічного розвитку людини (аналіз праць Г. С. Сковороди, Т. Г. Шевченка, В. Г. Белінського, О. І. Герцена, К. Д. Ушинського, В. І. Леніна, І. П. Павлова та ін.).

Якщо розглядати, так би мовити, футурологічну проєкцію розробок Г. С. Костюка, то, на наш погляд, найбільш значущим можна вважати вектор, пов'язаний із дослідженням мислення, розв'язування задач, генезисом розумового розвитку, сенсорно-перцептивними складовими психічної діяльності у різних її вимірах. Саме в цьому напрямку чітко виокремлюється проблема розуміння, в якій синтезуються вказані складові і яка, за чітким визначенням Г. С. Костюка, безперечно складає принципову для розвитку психологічних досліджень і їх втілення в багатовимірну практику фактично усіх видів ігрової, навчальної, трудової діяльності. В сказаному дуже легко пересвідчитись, якщо звернутись лише до кількох, щоправда вузлових, праць Г. С. Костюка. Перш за все це його неперевершена й до сьогодні праця «Вопросы психологии мышления» [1]. Ця робота являє собою синтетичну розробку проблеми мислення на той час і донині залишається не музейною реліквією, а актуальним енциклопедичним провідником по розгалужених стежках і шляхах проблеми мислення. Можна було б обмежитись, визначаючи своєрідні кордони школи Г. С. Костюка, навіть цією роботою (звичайно з врахуванням тих розробок самого автора та його учнів і послідовників), і вести розмову про психологічну школу дослідження проблем мислення. Проте це все ж було б обмеженням діапазону започаткованих і надалі продовжених досліджень школи Г. С. Костюка, оскільки ціла низка інших його робіт переконливо свідчить про більш широкий фронт наукових пошуків.

Можна обрати різні варіанти підтвердження сказаного, я тут дозволю собі коротко запропонувати нашій увазі один з них, а саме виокремлення в своєрідний триптих трьох статей Г. С. Костюка, які на мій погляд, висвітлюючи начебто наукові портрети трьох видатних вчених – Ломоносова, Сковороди і Павлова, водночас є своєрідним автопортретом нашого вчителя.

Обмежусь лише деякими ключовими тезами, що входять до складу вказаних робіт.

У своїй статті «Ломоносов про психологію пізнання» (до 250-річчя з дня народження) у журналі Вопросы психологии (1961, №5) Г. С. Костюк зокрема виокремив такі положення:

– домінування закону збереження енергії й руху як постійної константи усіх процесів («рух є необхідною умовою взаємодії людини з оточуючою її дійсністю, саме він детермінує процеси пізнання»); тут доречно доповнити це виділене положення нагадуванням, що У. Джемс набагато пізніше Ломоносова зробив принципово важливий акцент на потоковому характерові діяльності свідомості («стрім оф коншезнез»);

– «Ломоносов зробив важливий внесок у матеріалістичне розуміння відчуттів та сприймань. Для нього ці процеси (він розглядав їх у єдності, не диференціюючи) виступали як процеси пізнання об'єктивно існуючих якостей, ознак предметів і явищ навколишнього світу»; дуже важливий акцент на

ролі сенсорно-перцептивних процесів у пізнанні, які в подальшому віднайшли зокрема свій масштабний розвиток у когнітивних теоріях;

– вищесказане поєднується з наголосом на єдності вказаних процесів з процесами мислення – «по Ломоносову, мислення включається в процес сприймання предметів (визначення, найменування того, що ми сприймаємо) і утворення уявлень про них»; «Ломоносов зупинився й на процесі уяви в прямому розумінні цього слова, близькому до сучасного його визначення. Він мав на увазі створення образів, різноманітних вигадок, в тій чи іншій мірі відсторонених від реальності»; в цій тезі фактично закладені своєрідні передумови розробки теорії дослідження творчих процесів, зокрема процесів творчого сприймання, що їм присвячені останні розробки в нашій лабораторії.

Звертаючись до психологічних поглядів Г. С. Сковороди, Г. С. Костюк виділив у них цілу низку суттєвих положень, які поза всяким сумнівом складають принципові засади наших наукових та повсякденних теорій, знань, досвіду. Так, зокрема, визначаються в цьому досить пролонгованому реєстрі тези про:

роль вроджених даних в психічному розвитку;

єдність чуттєвого і раціонального;

взаємозв'язок мислення й мови;

єдність психічного життя (тут особливо важливим є те, що Г. С. Сковорода пов'язує це з своїм вченням про серце як зосередженість психіки, як єдність мислі, почуття й потягу);

поняття про «средное делание» (це передтеорія здібностей, таланту), коли, як зазначає Г. С. Костюк, «згідно вченню Сковороди, успіх діяльності людини залежить не тільки від вдалого вибору нею «средної» праці, але й від її моральних якостей», якими є «працелюбність, терпеливість, саморегуляція, добродійність, щирість, мужність, справедливість, скромність, бадьорість духу («кураж») та ін. Ці якості виникають в процесі «средної» діяльності, й водночас вони стають внутрішніми умовами її успіху»;

любов до науки, допитливість, потяг до пізнання [4].

Звичайно Г. С. Костюк в своїй праці вдається лише до аналізу окремих положень філософії, психології та педагогіки Г. С. Сковороди, оскільки розгорнутий аналіз усього масиву цього титана ще попереду, бо навіть більш менш глибоких розробок поки що обмаль у самих філософів, а Сковорода, на мою думку, набагато глибший і складніший, ніж навіть Гегель і Хайдеггер, хто б там що не казав з приводу таких моїх визначень...

Наше звернення до постаті творця сучасної української психології, архітектора нашого Інституту, було б принципово збіднене, на моє глибоке переконання, якби ми обмежувались самими лише позитивними констатаціями та римуванням наших досліджень з попередніми дослідженнями самого Г. С. Костюка та його сучасників. У науці немає абсолютних істин, а може навіть просто істин. Є лише гіпотези, що повсякчас потребують перевірки практикою. Не всі гіпотези, звичайна річ, знаходять своє повне або навіть часткове підтвердження, але при цьому водночас не варто забувати й про те,

що якась їх частина переходить з жанру гіпотези до жанру аксіоми, нехай часом і з певними конкретними обумовленнями.

І тут я вбачаю нагальну потребу звернутись до такого без перебільшення наукового феномену, як вчення І. П. Павлова. Здавалось би, про що тут нині можна говорити?! – Павлівське вчення відносно давно віднайшло своє законне місце в науці, начебто переконливо було позбавлене своєрідної абсолютизації, нав'язування його психологічній науці і т. ін. Вже кілька десятків років навіть у підручниках з психології Павлова навіть не завжди просто згадують, не кажучи вже про те, що вишукують в його «фізіології» якусь там психологію. Саме через це так архаїчно сприймаються нині сторінки кожного розділу в підручнику під редакцією Г. С. Костюка, де подається обґрунтування того чи іншого психічного феномену у вимірах павлівського вчення [2]. Так-то воно так, та тільки не зовсім так, або навіть більше – зовсім не так.

Беру на себе сміливість (хоча це все ж, скоріше, не сміливість, а елементарна спроба повернутись до невинувато й штучно забутого) нагадати усім нам, що ми дуже поспішили втішити себе тим, що поховали це вчення на величезному науковому цвинтарі, чи, в кращому випадку, поклали І. П. Павлова у вишуканий мавзолей, все більше забуваючи його відвідувати навіть в дні ювілеїв.

Ми дійсно усе це зробили, а тому й, якщо вдатись до назви однієї української п'єси, пошились у дурні. Бо вчення Павлова не просто живе, а, як сказав, досягло другої молодості, рівня своєрідного ренесансу; так можна стверджувати, звичайно, при умові, що ми нагадаємо собі основні положення павлівських розробок про умовні й безумовні рефлекси (ми нині дуже захоплюємось таким «шлягером», як рефлексія, забувши саме про ці рефлекси, про другу сигнальну систему і взагалі, якщо бути лаконічним, то про біофізіологічні детермінанти людської поведінки, які, як це не сумно, часом продовжують домінувати над «суто психічними», про що свідчать і масштабні події і звичайне повсякденне життя.

А щоб зменшити масштаби нашого сьогоднішнього багато в чому хаотичного блукання лабіринтами й поверхами вавилонської вежі псевдотеорій, псевдоконцепцій, примарних парадигм, у нас є, на мою думку, дуже ефективний засіб – видати нарешті твори Г. С. Костюка у достойному обсязі і уважно перечитати сторінки його надзвичайно мудрих повчань, роздумів, наукових висновків. Максимально асимілювати їх у вимірах сьогоднішнього і продовжувати наші подальші пошуки, користуючись цим своєрідним компасом нашого «простого генія», перед яким ми провинились не тільки ганебною неувагою до його творів, а й тому, що досі не створили його наукової біографії, не написали хоча б кілька кандидатських та докторських дисертацій. Це в значній мірі допоможе нам і нашим колегам не тільки віддати нарешті адекватну наукову шану Г. С. Костюку, але й доказово пересвідчитись у стійкій актуальності його теорії, на базі якої виникли оригінальні напрямки і школи.

Так, роблячи суттєвий наголос на ПОЛІФОНІЧНОСТІ розробок Г. С. Костюка, є не просто підстави, а реальні наукові досягнення окремих

наукових мікроколективів, які цілком переконливо засвідчили свої статуси психологічних шкіл. Це, зокрема, школа вікової психології навчання та виховання (І. О. Синиця, О. В. Скрипченко, С. Д. Максименко), школа психології праці та профорієнтації (Є. О. Мілерян, Б. О. Федоришин, В. О. Моляко), школа загальної психології та психофізіології (О. Т. Губко, Г. О. Балл, Н. В. Чепелева), інформатизації навчання та розвитку інтелекту (Ю. І. Машбиць, М. Л. Смульсон), школа творчої конструкторології (В. О. Моляко). Можна сказати, що вже засвідчили свій статус започаткованих наукових шкіл дослідники проблем соціальної та організаційної психології (В. В. Москаленко, Л. М. Карамушка), та ще кілька напрямків.

Принципово важливим є те, що вказані школи не обмежені кордонами Інституту, а виходять далеко за його межі і до вказаних стратегічних напрямків приєднуються вчені багатьох наукових центрів України (Одеса, Харків, Суми, Львів, Полтава, Рівне та ін.). Слід також мати на увазі, що наші розробки вже певною мірою стають завдяки активній участі в міжнародних наукових конгресах та конференціях, міжнародних публікаціях доступними зарубіжним колегам (С. Д. Максименко, Л. М. Карамушка, Н. В. Медведева, В. О. Моляко).

Завершуючи цей перелік, багато в чому лише частково констатуючий наші пошуки на фундаменті наукових розробок Г. С. Костюка, хотів би ще раз підкреслити, що подальше поглиблене вивчення його теорій дозволить нам значно просунутись на шляху нашої поки що дуже молодого науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Костюк Г. С.* Вопросы психологии мышления. В кн.: Психологическая наука в СССР, – Т. I. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1959. – С. 357-440.
2. *Костюк Г. С.* (ред.) Психологія. Підручник для педвузів. – Вид. 3-є, доповнене. – К.: Рад. школа, 1968. – 571 с.
3. *Костюк Г. С.* Избранные психологические труды. – Под ред. Л. Н. Прокопиенко. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
4. *Костюк Г. С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – За ред. Л. М. Прокопиенко. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.

REFERENCES TRANSLITERATED

5. *Kostjuk, G. S.* (1959). Voprosy psihologii myshlenija [*The questions of psychology of thinking*]. V. kn.: Psihologicheskaja nauka v SSSR, – Vol. I. – M.: Izd-vo APN RSFSR. – P. 357-440 [in Russian].
6. *Kostiuk, G. S. (Ed.)*, (1968). Psykholohiia. Pidruchnyk dlia pedvuziv [*Psychology*]. – Vyd. 3-ie, dopovnene. – K.: Rad. shkola. – 571 p. [in Ukrainian].
7. *Kostjuk, G. S.* (1988). Izbrannye psihologicheskie trudy [*Selected psychological works*]. – Pod red. L. N. Prokolienko. – M.: Pedagogika. – 304 p. [in Russian].
8. *Kostiuk, G. S.* (1989). Navchalno-vykhovnyi protses i psykhichnyi rozvytok osobystosti [*Educational process and psychological development of personality*]. – Ed. L. M. Prokoliienko. – K.: Rad. shkola. – 608 p. [in Ukrainian].

Moliako V. A. POLYPHONIC TRANSFORMATION OF H. S. KOSTIUK'S SCIENTIFIC SCHOOL. Creative work and creative personality of H. S. Kostiuk without any doubts may be

determined without any artificial complementarity, hyperbolization by the highest in our science dimensions and definitions. But, unfortunately, as it not often happens, our honor to the genius is too late, sometimes even from long term after they finished their life trip on this side of being. And we have to say, that we have not yet reached that level of scientific culture, when we can adequately esteem our outstanding teacher, strategist and master in mysterious spheres of psychology, brilliant tactic in everyday life, in which he made a real exploit, fantastic action – creation of the Institute of psychology – scientific steamer, which sailed from the shore of kyiv-pechersky steeps and vent by the Dnieper, and further by the seas and oceans of creative cognition of human souls, human universe. Yes, it was not multilevel liner-titanic, but it due to its captain avoided a lot of icebergs, which rose in all times on its way. To esteem adequately a real H. S. Kostiuk's scientific-organizational exploit, we may adequately analyze that time period, in bounds of which our Institute as a scientific establishment was created, gaining without any overstatement the successes, significant even to this day theoretical and experimental results. It is enough to say, that namely inside the Institute have grown and found their place in our science's history such scientists, as P. R. Chamata, Y. E. Synytsa, A. T. Hubko, E. A. Mylerian, N. E. Malkov, L. N. Prokolyenko, A. V. Skrypchenko, A. M. Holdberh, E. I. Kulchytskaia, B. A. Fedoryshyn, E. I. Mashbyts, H. A. Ball and many other known researchers.

Key words: Institute of psychology, personality of a scientist, H. S. Kostiuk's main works.

Отримано 25.05.2016
